

РОЗДІЛ 3

БАНДУРНЕ МИСТЕЦТВО В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-171-8-8>

3.1. ТИПОЛОГІЯ ОСВІТНІХ БАНДУРНИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРІ

Карась Г. В.

ВСТУП

Розбудова бандурної освіти в незалежній Україні актуалізує пошуки новітніх форм її організації. Такий досвід здобула українська діаспора впродовж XX століття, маючи свободу вибору інституцій та спираючись на підтримку громадянського суспільства. Тому вивчення цих здобутків сприятиме вдосконаленню структури бандурної освіти в Україні. Мета дослідження – установити типологію бандурних інституцій у діаспорі впродовж XX століття. Ця проблема висвітлена в працях В. Дутчак¹, О. Мартиненко² і у наших дослідженнях³.

Спеціальна музична освіта в діаспорі здійснювалася у відповідних музичних інституціях (школах, семінарах, літніх таборах, інститутах, університетах). Вона охоплювала як дітей, так і дорослих. Найбільш численними й розповсюдженими були інституції навчання гри на

¹ Дутчак В.Г. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя XX – початку XXI століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. 288 с.; Дутчак В. Діяльність українських бандуристів у міжвоєнній Чехословаччині (20–30 рр. XX ст.) як прообраз національних соціокультурних інституцій. *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ : Плай, 2018. № 19. С. 232–246; Дутчак В. Семен Ластович-Чулівський – теоретик і практик удосконалення бандури в українському зарубіжжі (до 100-річчя від дня народження митця). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку* : збірник наук. Праць : наук. зап. Рівненського державного гуманітарного університету : у 2 т. Вип. 15. Рівне : РДГУ, 2009. Т. 1. С. 210–219; Дутчак В. Творча діяльність Ольги Герасименко-Олійник у контексті бандурного мистецтва України та діаспори. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Мистецтвознавство»*. Вип. XIV. Івано-Франківськ : Плай, 2008. С. 151–152.

² Мартиненко О. Музична діяльність української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині (джерелознавчий аспект дослідження) : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 «Музичне мистецтво». Київ, 2001. 310 с.

³ Карась Г. Діяльність освітніх інституцій кобзарського мистецтва в діаспорі: джерелознавчий аспект. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Мистецтвознавство»*. Вип. 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 54–61; Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі XX століття : монографія. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. 1164 с.

бандурі. Значна кількість матеріалів про «Школу кобзарського мистецтва» в Нью-Йорку (США) дає підстави для здійснення аналітичних узагальнень про цей феномен музичної освіти українців за кордоном⁴. Це – альбоми, програми, власна періодика («Листок», а згодом журнал «Бандура»). На основі аналізу матеріалів журналу «Бандура»⁵ нами встановлена така типологія освітніх бандурних інституцій діаспори: різноманітні *школи та студії* гри на бандурі як основний тип освітньої інституції (школи бандуристів, школа бандури, школи кобзарського мистецтва, юні кобзарські школи, студії бандуристів, кобзарські студії, гуртки бандуристів); *літні кобзарські табори й курси* (літні кобзарські табори для молоді, табори інструкторів, табори культурного заглиблення, різноманітні курси, в тому числі курси гри на бандурі, літні курси гри на бандурі); *класи гри* на бандурі при музичних закладах; *студії* при університетах; *семінари* (хорові, інститутські); *комісії* (Кобзарська освітня комісія). Порівнюючи встановлену нами типологію освітніх бандурних інституцій діаспори з мережею тотожних закладів в Україні, відзначаємо, що перша має широко розгалужену структуру, у якій переважають різноманітні короткотермінові курси, а також новітні форми, відсутні на Батьківщині. Координуючим методично-творчим центром освітнього простору бандурного мистецтва впродовж майже сорока років є Школа кобзарського мистецтва з Нью-Йорка, яка завжди зберігала бандурні традиції (особливо це стосується харківського способу гри на бандурі, який в Україні забутий), а в останні десятиліття отримує високопрофесійну кадрову підтримку з рідної землі. Становлення й розвиток бандурної освіти в діаспорі відбувалися завдяки різним українським громадським організаціям: Товариству українських бандуристів, Товариству «Просвіта», Об'єднанню демократичної української молоді, Спілці української молоді, Українському суспільно-культурному товариству тощо); професійним бандуристам (В. Ємець, Г. Китастих, Ю. Китастих, В. Мішалов, П. Деряжний, А. Хранюк, О. Герасименко та ін.); науковим інституціям (Український вільний університет, інші університети й інститути).

1. Стаціонарні форми навчання гри на бандурі в діаспорі

Зародження бандурної освіти в діаспорі відбувається в Празі (Чехословаччина), а її фундатором є український бандурист і педагог

⁴ Школа кобзарського мистецтва в Нью-Йорка : альбом / матеріал зібрани, впорядкували та видали приятелі школи кобзарського мистецтва. Нью-Йорк, 1978. 127 с.

⁵ Музично-літературний журнал «Бандура». Квартальник. Видає Школа кобзарського мистецтва в Нью-Йорку (США). 1981–2002.

Василь Ємець, який від 1920 року жив у Празі, де організував школу й капелу бандуристів. Згодом, переїхавши до Франції, США, він впливав на її подальший розвиток. Школа молодих бандуристів, заснована при товаристві «Кобзар» (1924–1926 рр.), діяла у формі гуртка в Празі та Подєбрадах. Її викладачами були послідовники В. Ємця: П. Заворицький, М. Теліга й К. Могила. Вони навчали початкових навичок гри на цьому інструменті⁶.

На основі архівних матеріалів⁷ В. Дутчак установила, що «вивчали в Чехословаччині гру на бандурі понад 60 бандуристів із різних соціальних верств, серед яких викладачі та студенти українських навчальних закладів, зокрема Українського Вільного університету, Українського Вищого педагогічного інституту (Прага), Української господарської академії (Подєбради) та ін. Численні архівні світлини цього періоду засвідчують популярність бандури серед української еміграції Чехословаччини»⁸.

Значний вплив на розвиток бандурного мистецтва в діаспорі мала діяльність Григорія Китастого. У 1941 році він створив в Україні Капелу бандуристів ім. Т. Шевченка. У серпні 1942-го колектив примусово був вивезений до Німеччини, а його керівник був в'язнем фашистського концтабору. У 1949 році капела виїхала в Детройт (США), гастролювала містами Америки, Канади, Австралії, Європи й стала найпотужнішою мистецькою одиницею, яка впливала на розвиток бандурного мистецтва за кордоном. Від 1964 року Г. Китастий проживав у Чикаго й керував Капелою бандуристів ім. Т. Шевченка до кінця життя. Митець багато уваги приділяв освіті й вихованню бандуристів: проводив курси гри на бандурі в різних містах Канади та США. Він виховав багато музикантів, які створили десятки молодіжних ансамблів бандуристів у США, Канаді, Англії, Австралії.

У 1953–1954 навчальному році відкривається клас гри на бандурі при Українському музичному інституті у Нью-Йорку, засновником й першим учителем якого став Г. Китастий. Пізніше на цю посаду директор інституту Роман Савицький запросив Романа Левицького, який

⁶ Мартиненко О. Музична діяльність української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині (джерелознавчий аспект дослідження) : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 «Музичне мистецтво». Київ, 2001. С. 71.

⁷ Статут товариства «Кобзар» при Українській господарській академії в Подєбрадах. *ЦДАВОВУ України*. Ф. 3795. Оп. 5. Спр. 500. 4 арк.; Товариство «Кобзар» при Українській господарській академії в Подєбрадах. *ЦДАВОВУ України*. Ф. 3795. Оп. 5. Спр. 511. 7 арк.

⁸ Дутчак В. Діяльність українських бандуристів у міжвоєнній Чехословаччині (20–30 рр. ХХ ст.) як прообраз національних соціокультурних інституцій. *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ : Плай, 2018. № 19. С. 237.

працював тут 25 років (1954–1979), виховавши десятки здібних бандуристів.

Різноманітні форми освітніх інституцій підготували появу в 1972 році **Школи кобзарського мистецтва** в Нью-Йорку, яка стала найбільш відомою та авторитетною не лише в діаспорі, а й в Україні. Її засновником та адміністратором тривалий час був Микола Чорний-Досінчук, традиції якого згодом продовжив Юліан Китастий, з 2000 року – І. Лехіцький. М. Чорний, якого в діаспорі називали «апостолом бандури», за власні кошти закупив 65 інструментів для заснованої школи. Вона стає *першим стаціонарним навчальним закладом для бандуристів*, своєрідним координуючим навчально-методичним центром для всієї діаспори. За час існування Школу кобзарського мистецтва М. Чорного закінчило більше двохсот студентів. Школа видавала бюлетень «Кобзарський листок», який згодом переріс у журнал-квартальник «Бандура», що виходив впродовж більше 20 років. На його сторінках знаходить всебічне висвітлення діяльність М. Чорного та Школи кобзарського мистецтва.

Форми роботи закладу – навчання й семінари в класі бандури та семінари, виступи, концерти, виставки кобзарського мистецтва не тільки в Нью-Йорку, а й у багатьох країнах світу. Серед провідних педагогів навчання гри на бандурі в Школі кобзарського мистецтва – С. Кіндзерявий-Пастухів (він же організатор і директор школи), В. Юркевич, згодом випускники школи – Ю. Китастий, Л. Чорна, І. Махлай, М. Фаріон. Вони вели активну творчу й педагогічну діяльність не тільки в ШКМ, а й в інших осередках української діаспори – Південній Америці, Європі, Австралії.

У 1990-х рр. існували чотири групи навчання Школи кобзарського мистецтва – у Нью-Йорку, Асторії та Йонкерсі. У Нью-Йорку в церкві св. Юра заняття для учнів проводив Ю. Китастий, в Асторії – А. Куцевич (випускниця Львівської державної консерваторії ім. М. Лисенка). Її група переросла в ансамбль бандуристок «Вишиванка», а сама бандуристка викладала гру на бандурі в Українському музичному інституті в Нью-Йорку. Бандуристи-емігранти «четвертої хвилі» (це випускники музичних закладів вищої освіти України) активно включаються в освітній і творчий процес. Приватні уроки гри проводили Ю. Китастий, А. Куцевич, М. Андрець. Учнівський ансамбль «Гомін степів» (1982 р., кер. Ю. Китастий) репрезентував українське мистецтво в іноетнічному середовищі на міжнародних фестивалях. 1999 року нью-йоркський ансамбль бандуристів відзначив своє 25-річчя. У концерті із цієї нагоди виступили інструктори, ансамблі з Нью-Йорка, Асторії, а також гість із Києва Р. Гриньків. А. Кохан і Ю. Китастий провели лекції з народного співу в залі церкви св. Юра для представників різних

народностей, віку та професій. У 2000 році відбулися концерти гостей з України – бандуристів Р. Гриньківа, Т. Лазуркевича.

Координуючим органом Школи кобзарського мистецтва є його управа, а виконавчим директором з 2000 року обрано І. Лехицького (один із засновників ансамблю «Гомін степів») і його музичний директор).

Оскільки основними організаторами культурницького життя в діаспорі виступали громадські організації, то найчастіше саме вони засновували мистецькі колективи. Так, у 1958 році в Нью-Йорку при осередку Спілки української молоді Америки зорганізовано гурток бандуристів (керівник П. Данилів), 1972 року постав ансамбль бандуристок ім. Лесі Українки при Школі українознавства в Баунд Бруці (керівники Р. Левицький, В. Юркевич, Н. Галіон).

Школа бандури ім. Г. Китастого започаткувалася при українському православному соборі св. Володимира в Пармі (Клівленд, 1983). У 1993 році тут було 23 учні. Протягом 1983–2000 рр. у школі навчалось більше 140 учнів. Багато з них відвідували бандурні табори «Кобзарська січ» в Емлентоні (Пенсільванія) та «Україна» в Лондоні (Канада), деякі з них стали інструкторами.

Сформувалася бандурна традиція й у Північній Каліфорнії: у 1970–1980-х рр. у Сан-Франциско відбувалися курси гри на бандурі, які проводили В. Китастий та Р. Ритачка. У Сакраменто бандура появилась в 1989 році з приїздом випускниці Львівської державної консерваторії ім. М. Лисенка Ольги Герасименко. У 1994 р. вона організовує дитячий ансамбль бандуристок Школи українознавства, який активно виступає на святах, інтернаціональних фестивалях. У 1999 р. ще одна випускниця цієї ж консерваторії А. Ільчук організовує тут молодіжний ансамбль бандуристок. 2000 року за старання О. Герасименко й завдяки директору Школи українознавства було закуплено дитячі бандури Львівської фабрики музичних інструментів «Трембіта» і розпочався новий набір бандуристів при цій школі. У статті, присвяченій бандурі в Сакраменто, подається Інтернет-адреса, за якою можна довідатися про новини із життя цього колективу: www.ukrherschool.

В українських осередках в Австралії існували школи гри на бандурі, літні табори, гуртки чи інтенсивні курси з удосконалення гри на бандурі. Школа юних бандуристів у Сіднеї з 1970 року існувала тільки як кобзарська студія при Українській центральній школі ім. княгині Ольги під керівництвом Григорія Бажула, пізніше – Петра Деряжного. У 1974 році за клопотанням Г. Бажула школа організаційно приєднується до Української центральної школи ім. княгині Ольги, а на допомогу П. Деряжному приходять молодий бандурист із студіями в Київській державній консерваторії ім. П.І. Чайковського Віктор Мішалов (з 1976 р. – керівник школи). Серед її мистецьких керівників і

вчителів були Петро Деряжний (1974–1978), Віктор Мішалов (1976–1979), Роксоляна Мішалова (1979–1981), Едвард Кульчицький, Михайлина Кенцало. Кількість учнів змінювалася щорічно від восьми до тридцяти двох. На основі учнівського складу школи утворений ансамбль «Ластівка», який брав активну участь у концертному житті⁹.

П. Деряжний створив також свою окрему платну Юну кобзарську школу, а сестра В. Мішалова Роксоляна керувала школою гри на бандурі. Кобзарські табори в Сідней відбувалися періодично з 1982 року.

У Мельбурні Школу гри на бандурі ім. Лесі Українки при Рідній школі в Нобл Парку започатковано в 1978 році Ігорем Якубовичем, випускником Мельбурнської консерваторії по класу скрипки, який гру на бандурі опановував самостійно. Його першими учнями були брати Марко та Льоня Ріжнів. Згодом ця навчальна інституція прибрала назву Школа гри на бандурі в Мельбурні. Від 1982 р. учні школи брали активну участь у фольклорному фестивалі фірми «Шелл», крайових семінарах бандуристів у Сідней (1981, 1985), Мельбурні (1983, 1984), записали платівку, заснували Ансамбль бандуристів ім. Лесі Українки (1984). Школа стала ініціатором відкриття класу гри на бандурі в консерваторії Мельбурна й серед перших випускників був Генрі Батицький. Метою школи було: «1. Навчати техніки гри на бандурі, включно з українською мовою, вимовою та співом; 2. Виступати перед публікою і тим самим ознайомлювати австралійську спільноту з Україною та українською музикою; 3. Піднести рівень бандури так, щоб він зрівнявся на вищих студіях з іншими клясичними інструментами»¹⁰.

Що ж до країн Європи, то центром бандурного мистецтва була Німеччина. У 1984 році заходами Фундації Українського вільного університету в Мюнхені відбувся перший університетський акредитований курс кобзарського мистецтва. Для двадцять одного учасника (це були українці різного віку зі Швеції, Франції, Англії, Бельгії та Німеччини) вели курс бандуристички з Нью-Йоркської школи кобзарського мистецтва Л. Чорна й Н. Гончаренко: вивчалися основи гри на бандурі чернігівським і полтавським стилями, різної складності технічні вправи, спів у хорі. Репертуар складався з народних пісень, які в кінці курсу виконувалися під час концерту. У 1985 р. новий академічний курс «Українські народні пісні і бандура» при Українському вільному

⁹ Кульчицький Е. Ансамбль «Бандура» й школа гри на бандурі при Центральній Рідній Школі ім. кн. Ольги в Сідней. *Альманах українського життя в Австралії. Видання українського часопису Вільна думка та Фундації Українознавчих студій в Австралії.* Сідней, Австралія, 1994. С. 596–598.

¹⁰ Якубович І. Школа гри на бандурі в Мельбурні. *Альманах українського життя в Австралії. Видання українського часопису Вільна думка та Фундації Українознавчих студій в Австралії.* Сідней, Австралія, 1994. С. 754–755.

університеті мав на меті розглянути елементи національної народної музики в контексті європейської народної музики. Головним викладачем був В. Китастий. Курс завершився концертом його учасників, а програму становили українські народні пісні різних жанрів. Були продемонстровані сольні й ансамблеві форми виконання.

1986 року при Українському вільному університеті (керівник А. Горняткевич) відбувся другий курс бандуристів під назвою «Порівняльний фолкльор. Українські думи». Окрім практичної гри на бандурі, слухачі аналізували окремі думи.

У 1988 році четвертий курс тут проводять бандуристи М. Дейчаківський та О. Родак. Учасниками його стала студіююча молодь з Бельгії, Нідерландів, Швеції, Польщі та Німеччини. Керівником курсів у 1990 р. був М. Фаріон.

Отже, як підкреслює В. Дутчак, «за сприяння Фондації УВУ та її голови професора Петра Гоя в Мюнхені (Німеччина) впродовж 1984–1990 рр. відбулися акредитовані курси кобзарського мистецтва. Курси були спрямовані для учасників різного віку зі Швеції, Голландії, Франції, Англії, Бельгії, Польщі та Німеччини. <...> Курси мали історично-теоретичне і практичне тематичне спрямування»¹¹.

У Польщі перший ансамбль бандуристів було засновано наприкінці 1960 рр. у м. Тщебятів (керівник П. Лахтюк). Того ж року він проводить перші лекції бандурного мистецтва у Варшаві. У 1977 році єдина на той час у Польщі фахова бандуристка Анна Хранюк (закінчила Київську державну консерваторію ім. П.І. Чайковського) створила дитячий гурток бандуристів у єдиній Українській школі ім. Т. Шевченка (Варшава). У 1978 р. в Перемишлі з'явилася перша група бандуристів під протекторатом Українського суспільно-культурного товариств з ініціативи бандуристки О. Левчишин, а інструктором був В. Пайташ. Згодом її очолювали А. Хранюк, О. Левчишин. У Білому Борі був створений гурток бандуристів при українській початковій школі (педагог А. Хранюк), який через брак коштів у 1980 р. припинив існування.

В. Дутчак наголошує, що пріоритетом було впровадження харківської школи гри на бандурі в навчальну й виконавську практику бандуристів української діаспори. При цьому, «певні навчально-методичні традиції київсько-чернігівської школи також були продовжені в діаспорі. Це було зумовлено використанням

¹¹ Дутчак В.Г. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя XX – початку XXI століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. С. 229.

інструментарію київського типу, який отримав за кордоном значне поширення в 70–80-х роках ХХ ст.»¹².

2. Курси та літні табори як форма навчання гри на бандурі

Члени Школи кобзарського мистецтва з Детройта, піклуючись про майбутнє, у 1980-х рр. організовують кобзарські табори для молоді. 1979 року такий табір (55 учасників) відбувся в Пенсільванії на оселі Всіх Святих Української Православної Церкви. Усі доповідачі – члени капели, а колектив інструкторів очолював Г. Китастиий. У програмі курсів були лекції з історії української та західноєвропейської музики, кобзарства, спів, сольфеджіо, слухання музики.

Кобзарські табори «Кобзарська Січ», «Україна», «Діброва», «Української єдності», «Бандура», «Золоті струни» надалі стають дієвою освітньою інституцією, оскільки постійно відбуваються в 1988–2000 роках у Європі та Північній Америці.

Дбаючи про вишкіл наставників, у 1981 році на оселі «Діброва» в Брічтоні (штат Мічиган) члени Школи кобзарського мистецтва (керівник В. Китастиий) проводять табір інструкторів для 42-х учасників із 6 американських штатів і 3 канадських провінцій. Серед предметів – теорія музики, диригування, ансамблева гра і спів, вокал. Лекції про українські народні інструменти, історію бандури, думи читає Андрій Горняткевич, про історію капел бандуристів, виконавські стилі, техніку гри – П. Гончаренко. Тут провели давній кобзарський ритуал «вінчання з бандурою», який уперше на американському континенті був відновлений у Канаді на таборі культурного заглиблення «Село-79». Чотирнадцять інструкторів узяли участь у цьому обряді.

Курс для інструкторів гри на бандурі з різних країн Європи, Аргентини, Канади та США відбувається 1988 року в Нью-Йорку. Його організаторами виступає Товариство українських бандуристів¹³, Школа кобзарського мистецтва з Детройта, Школа кобзарського мистецтва в Нью-Йорку й Рада мистецтв штату Нью-Йорк.

Головною темою курсу було технічне навчання початківців, а також загальні принципи музичної педагогіки, елементарна теорія музики, аранжування, систематичний підхід у поєднанні співу та гри на бандурі. Читалася лекція «Зіновій Штокалко і кобзарські лади», проводилися індивідуальні заняття. Важливою формою навчання були дискусії про роль бандури в українському суспільстві й у діаспорі. Товариство

¹² Дутчак В.Г. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. С. 227.

¹³ Товариство українських бандуристів створене в 1982 році найбільш активними випускниками Школи кобзарського мистецтва при підтримці Українського вільного університету в Мюнхені.

українських бандуристів і Школа кобзарського мистецтва планували проводити курси щорічно.

У 1986 році в Нью-Йорку відбувся курс «Українська народна музика й народні інструменти» (організатор – Товариство українських бандуристів). Програма курсу була поділена на чотири частини: теоретико-історичну, інструментальну, співочу й новаторську. Перша відбувалася у формі лекцій і дискусій (А. Горняткевич). Учасники змогли послухати нові переписи з оригінальних валикових звукозаписів творчості старців-кобзарів, зроблених у 1908–1909 рр., а також записи співу З. Штокалка. Гру на народних інструментах викладали: Кен Блум із Нью-Йорка, Ф. Гарасимчук із Тандер Бея, Ю. Китастий із Нью-Йорка, М. Постолян із Великої Британії. Використовувалися форми пояснень і концертів-демонстрацій, відеопокази (про залишки українського лірництва в Канаді). У співочій програмі увага присвячувалася українському багатоголосю й ритуальній пісенності.

До новаторської частини цього курсу включалися не тільки проблема відтворення старовинної музики, а й демонстрація різних способів ужитку цієї ж музики в модерній композиції. В. Мороз зорганізував прослуховування звукозапису пісенної традиції гуцульських музик; на лірі виконав два інструментальні дуети. Був продемонстрований спосіб застосування старовинних музичних форм до сучасної композиції, прослухані звукозаписи українських билин, музику до яких скомпонував З. Штокалко. Для замістійної роботи використовувалася бібліотека народної музики. Завершення двотижневих курсів продемонструвало різновекторність навчального процесу, в основу якого був покладений принцип збереження українських національних традицій.

Бандурне мистецтво в Канаді активно розвивається в 1950-х рр., а освітні інституції були такими ж, як і в США. Бажання вдосконалити гру на бандурі спричинило наполегливе навчання на літніх курсах, що почали організовуватися в 1960-х рр. Кількість бажаючих відвідувати курси зростала з року в рік, уже в 1980-х рр. нараховувалося близько 135 учасників. Великої популярності набули щорічні літні кобзарські табори в Онтаріо. Відбувалися вони під патронатом Школи кобзарського мистецтва у власній оселі «Україна» Об'єднання демократичної української молоді, яке було організатором цих таборів. У 1982-му році навчанням було охоплено 62 дітей, 10 інструкторів.

У 1989 році на Дев'ятому таборі, який був присвячений 1000-літтю хрещення Руси-України, кількість учасників збереглася такою ж. Кобзарський табір «Української єдності» Об'єднання демократичної української молоді відбувся, як і попередні (проводилися більше 20 років), в оселі «Україна» в серпні 1990 р. в Лондоні (Канада) і нараховував близько 50 учасників. Мистецькими координаторами

табору були В. Родак, В. Мішалов, інструкторами – довголітні учасники кобзарських таборів з вищою музичною освітою: О. Родак, Л. Метулинська, М. Андрець, О. Береговий. О. Родак використовувала в навчанні метод Золтана Кодаї. Традиція проведення цього табору прослідковується в 1997 р. Важливо, що інструктори, керівники ансамблів бандуристів також наполегливо навчалися.

Так, на Дев'ятому хоровавому семінарі в Едмонтоні (1984 р.) із 19 учасників було 8 бандуристів. Під впливом фахових диригентів бандуристи стають вибагливішими до хорового репертуару та виконання, адже частина з них керує церковними та світськими хорами. Літній табір «Бандура» відбувається на оселі «Сокіл» (поселення Гекстон) у 2000 р. (керівник В. Мішалов), а перший юнацький табір капели бандуристів «Золоті струни» (2001) – в оселі «Веселка» Спільки української молоді (Актон, Онтаріо). У 1982, 1984 рр. у Монреалі, Торонто ансамбль бандуристів ім. Гната Хоткевича Об'єднання демократичної української молоді організував курси гри на бандурі. Цікавим був табір культурного заглиблення «Село-79», що був заходами Спільки української молоді Канади в оселі св. Софії. Тут відновили давній кобзарський ритуал «вінчання з бандурою».

Ще одна форма бандурної освіти – *семінари* в Альбертському університеті, які проводив Андрій Горняткевич. Так, 1981 р. він збагачує доповідь виконанням думи про Марусю Богуславку під власний акомпанемент бандури. На різдвяний кобзарський семінар у Скарборо (Торонто, 1997) прибуло 43-є дітей із Північної Америки. Ідею щодо його організації подав В. Мішалов, який викладав поряд із Ю. Китастид, В. Войтом, Л. Стельмашенко та Р. Мішаловою. Важливо, що всі учасники семінару виступили на концерті в складі Молодіжної капели бандуристів ім. Г. Китастого з Торонто, а програма концерту базувалася на українському музичному фольклорі в опрацюванні композиторів України й діаспори. Під час проведення семінару відбувся фестиваль бандурного мистецтва в Інституті св. Володимира. Своє мистецтво демонстрували відомі бандуристи-педагоги В. Мішалов, Ю. Китастид, В. Войт, які виконували маловідомі українські історичні пісні та власні твори. Оскільки останнім часом у бандуристів зростає зацікавлення технічними можливостями харківського способу гри на бандурі, то у 2000 р. Канадська фундація «Бандура» та В. Мішалов організували в Торонто перший семінар за участю відомого знавця цього способу гри П. Деряжного з Австралії, який удосконалював свої знання в Г. Бажула – учня Г. Хоткевича. Подібні інституції кобзарської освіти ми прослідковуємо й в інших країнах поселення українців.

Ще одна форма освітньої діяльності – *крайові семінари бандуристів*, здійснювалася в Сідней та Мельбурні, де була заснована організація під

назвою «Українські кобзарські семінари Австралії». Перший такий семінар відбувся 1982 р. (керівник В. Мішалов). Навчальних шкіл, які давали б вищу освіту в галузі виконавства та викладання гри на бандурі, не було, тому 1986 р. Сіднейський університет відкрив безкоштовні студії на ступінь бакалавра музики в галузі бандури, де використовувалася програма Київської консерваторії з додатковими заняттями харківським стилем.

Бандурна справа розвивалася також у Південній Америці. Початки кобзарства в Бразилії були важкими. Першим, хто ознайомив нашу спільноту в цій країні з бандурою, був В. Куц, який грав у 1920-х рр. на бандурі виробництва місцевих майстрів. Кобзар І. Бойко, який прибув сюди в 1964 р., почав сам виробляти бандури. У 1980-х рр. процес творення нових бандурних осередків, колективів, шкіл в українських поселеннях Бразилії та Аргентини стимулюється меценатською допомогою М. Чорного. Завдяки йому було закуплено близько 300 бандур, кілька десятків сопілок і направлено інструкторів Школи кобзарського мистецтва, які організували й проводили курси гри на бандурі. Так, у 1987–1988 рр. у Бразилії відбулися двотижневі курси гри на бандурі, який провів Ю. Китастий. У 1988 р. навчання спочатку відбувалося в Куритибі, а потім – у Прудентополісі. Світлини із журналу «Бандура» представляють школу кобзарського мистецтва в Куритибі (керівник Є. Крива).

Започаткування бандурного мистецтва й освіти в Аргентині пов'язане з іменами Й. Сніжного, А. Чорного, Ю. Приймака. Йосип Сніжний деякий час проживав у Шанхаї, де виробляв бандури й організував ансамбль бандуристів. Після двадцяти років він переселяється в Парагвай, де також започатковує ансамбль бандуристів. У 1954 р. митець переїжджає до Аргентини, тут засновує першу школу бандуристів у передмісті Буенос-Айреса та концертний кобзарський квартет. На початку 1960-х рр. при філії Товариства «Просвіта» в Ляважоль В. Качурак створив студію бандуристів. У 1986 р. з його ініціативи засновується Кобзарська студія в м. Обера та Школа юних бандуристів при капелі ім. Т. Шевченка в Буенос-Айресі. Спочатку вчительською тут була М. Собенко-Сищик, а згодом О. Береговий. У 1988 р. Ю. Китастий проводить курс гри на бандурі в Буенос-Айресі в приміщенні філії Товариства «Просвіта» для 24-х учасників, у м. Апостолесі й у м. Обера (по 18 курсантів). Крім лекцій гри на бандурі, Ю. Китастий із кожною групою проводив заняття з нотної грамоти й теорії, а також давав сольні концерти. Цього ж року перший курс гри на бандурі відбувається в м. Апостолесі, який проводить учень В. Качурака – О. Береговий із Буенос-Айреса, у 1990 р. інтенсивний курс тут проводить М. Спасюк-Полутрянкa. Навчання гри на бандурі проводилося інструкторами Школи кобзарського мистецтва з Нью-Йорка й у містах Парагваю та Венесуели.

3. Методично-педагогічне забезпечення бандурної освіти в діаспорі

Професор Віолетта Дутчак визначає такі педагогічні пріоритети в бандурному мистецтві українського зарубіжжя:

«• національно-патріотичний – в опорі на традиції народного музикування, освоєння інструмента як складової музичної історії України, пісенний репертуар;

• навчально-виховний – гуртування дітей і молоді, комунікацію учнів різних вікових груп, паралельне й одночасне вивчення мови, співу, гри;

• ансамблевий – домінування колективного музикування (гри та співу);

• інструментальний – у трактуванні бандури як акомпануючого інструмента до співу, відповідно первинне засвоєння основних фактурних типів акомпанементу;

• методичний – вибір способу гри залежно від наявного інструментарію (київського чи харківського типу), використання традиційних методик Г. Хоткевича, Г. Ткаченка, З. Штокалка, новітніх – Ю. Китастого, В. Мішалова та ін., взаємодія методичних напрацювань діаспори й України в навчальній практиці педагогів четвертої еміграційної хвилі (О. Герасименко-Олійник, В. Зелінської, А. Куцевич та ін.);

• репертуарний – опора на обробки народних пісень, у т. ч. обрядового характеру (колядки, щедрівки), творів патріотичного спрямування (гимни, пісні січових стрільців, воїнів УПА), шевченкіану, твори й обробки композиторів і бандуристів-зарубіжжя – Г. Китастого, В. Мішалова, І. Махляя, Ю. Оліцника, О. Герасименко-Оліцник та ін.»¹⁴.

Музично-педагогічні праці з бандурного мистецтва представлені насамперед одним із перших посібників¹⁵ – збірником українських народних дум і пісень для бандури «Наша пісня» Михайла Теліги¹⁶. Це був перший в історії бандурного мистецтва друкований нотний збірник для бандури, до якого ввійшли народні мелодії в опрацюванні М. Теліги, П. Заворницького, К. Могили.

«У 1959 році в Нью-Йорку побачила світ праця Семена Ластовича-Чулівського «Збірник українських народних пісень і мелодій для бандури: репертуар пісень і мелодій для голосу і бандури з полегшеним способом самонавчання». Збірник, упорядкований М. Дяковським, має комплексний характер – як підручник і репертуарний збірник. Планувалося, що до друку будуть підготовлені ще два випуски з ускладненими творами, проте цим задумам не судилося втілитися в

¹⁴ Дутчак В.Г. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. С. 231–232.

¹⁵ Нам не відомі аналогічні публікації в Радянській Україні того періоду.

¹⁶ Наша пісня : збірник українських народних дум і пісень з проводом бандури. Прага : Кобзар, 1926. Збірник перший. 24 с.

життя»¹⁷. Автором визначався збірник як «перша спроба в ділянці кобзарського мистецтва <...> засвоїти добірний і цінний кобзарський репертуар для дальшого поступу й росту»¹⁸.

Характеристика збірника С. Ластовича-Чулівського здійснена В. Дутчак¹⁹.

До провідних навчально-методичних праць бандуристів діаспори належить «Кобзарський підручник» Зіновія Штокалка²⁰, написаний у кінці 1950-х рр. – на початку 1960-х рр. Узявши за основу дослідження Г. Хоткевича про харківську школу гри на інструменті й власний практичний досвід, автор викладає свої позиції й бачення щодо проблеми своєрідності автентичної бандури та необхідності її модернізації.

Підручник складається з двох частин: теоретичного вступу та власне підручника – практичного курсу розвивальних вправ з поясненнями. У вступі З. Штокалко подає коротку історію інструмента, у загальних рисах розповідає про самовчителі гри, розглядає конструкцію бандури, складові частини й характеризує три основні способи гри на бандурі.

Оксана Ваврик пише, що, «базуючись у практичній частині підручника на комбінованому способі гри, З. Штокалко пропонує розпочати курс науки гри з технічного розвитку правої руки, як ведучої, на приструнках, використовуючи під час навчання вже засвоєні прийоми старої Чернігівської та Полтавської шкіл. Досконало вивчивши простий виконавський матеріал названих кобзарських типів, на другому етапі опанування інструмента слід поступово переходити до вивчення і відшліфування складніших прийомів вже харківського стилю. Після розрізненого, але ретельного опрацювання прийомів зазначених шкіл треба використовувати у виконавській практиці поєднання кращих елементів трьох методик гри»²¹.

Друга частина підручника складається з розвивальних вправ, п'єс і пояснень стосовно їх виконання. Загалом вправи нескладні, зручні й корисні. Серед авторів обробок українських народних пісень та оригінальних музичних творів, умічених у підручнику, – відомі

¹⁷ Дутчак В.Г. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. С. 240.

¹⁸ Ластович-Чулівський С. Збірник українських народних пісень і мелодій для бандури: репертуар пісень і мелодій для голосу і бандури з полегшеним способом самонавчання : машинопис. Нью-Йорк, 1959. Вип. 1. С. 1.

¹⁹ Дутчак В. Семен Ластович-Чулівський – теоретик і практик удосконалення бандури в українському зарубіжжі (до 100-річчя від дня народження митця). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку* : збірник наук. праць: наук. зап. Рівненського державного гуманітарного університету : у 2 т. Вип. 15. Рівне : РДГУ, 2009. Т. 1. С. 210–219.

²⁰ Штокалко З. Кобзарський підручник / зредагував і підготував до друку Андрій Горняткевич. Едмонтон ; Київ : Вид-во Канадського інституту українських студій, 1992. 347 с.

²¹ Ваврик О. Кобзарські школи в Україні. Тернопіль : Збруч, 2006. С. 190.

бандуристи: Г. Хоткевич, В. Щербина, Ю. Сінгалевич, К. Місевич, В. Ємець, М. Теліга, А. Горняткевич, В. Кухта й ін.

В. Дутчак підкреслює: «З. Штокалко розробляє вправи, аналізуючи при цьому закономірності побудови аплікатури («пальцівки») та принципи спрямування вправи. Більша частина вправ має інструктивний характер, вони переважно подані у вигляді повторюваного мотиву у висхідному та низхідному русі, містять стрибки («кидання», «мет» руки), чергують «стоячі» і «перехресні» ходи. За аналогією підручника Г. Хоткевича автор групує цю частину вправ відносно правої і лівої руки, поєднання обох рук, а також, відносно конкретного пальця чи пальців, що беруть участь у грі. Важливо, що кожна вправа, для якої властиві зміни положення пальців і кисті (порівняно з попереднім матеріалом), підкріплена фотоілюстраціями. Крім того, вправи можуть бути виконані різними штрихами (*legato*, *non legato*, *staccato*), у різних тональностях і ладах»²².

У 1940-і рр. Зіновій Штокалко готував до друку репертуарний збірник п'єс для бандури «Кобза», який за редакцією професора А. Горняткевича був видрукований у Канаді (1996) та перевиданий в Україні²³, оскільки не втратив своєї актуальності до сьогодні.

Автор скомпонував об'ємний репертуар для бандури, який охоплює всі жанри українського народного мелосу. Аналіз збірника переконує, що «і сьогодні автентичний репертуар не втратив своєї актуальності для молодого покоління бандуристів, які тільки починають знайомитися з традиціями кобзарського мистецтва, його духовним світом, репертуаром та опановувати гру на інструменті»²⁴.

Початковий курс гри на бандурі харківського типу написаний Віктором Мішаловим, який друкувався українською та англійською мовами²⁵, «орієнтуючись на те молоде покоління емігрантів, яке добре не володіло українською»²⁶.

В. Дутчак повідомляє, що у 2004 р. В. Мішалов (Торонто, Канада) підготував до друку «Короткий курс гри на харківській бандурі»²⁷, у якому «подає основні принципи гри на харківській бандурі, підкреслюючи їх актуальність на сучасному етапі»²⁸.

²² Дутчак В.Г. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. С. 243.

²³ Штокалко З. Кобза : збірник п'єс для бандури / зредагував і підготував до друку Андрій Горняткеви. Київ ; Торонто ; Едмонтон : Канадський Ін-т Українських Студій ; Таксон, 1997. 360 с.

²⁴ Ваврик О. Кобзарські школи в Україні. Тернопіль : Збруч, 2006. С. 192.

²⁵ Mishalov V. The Kharkiv Style of bandura. *Bandura*. 1982. № 6 (I); 1985. № 13–14 (II); 1986. № 15–16 (III); 1987. № 19–20 (IV); 1987 № 21–22 (V); 1988. № 23–24 (VI).

²⁶ Дутчак В.Г. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. С. 228.

²⁷ Мішалов В. Короткий курс гри на харківській бандурі : рукопис. Торонто, 2004.

²⁸ Дутчак В.Г. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. С. 244–245.

Використовуючи новітні засоби масової комунікації, В. Мішалов сьогодні проводить навчання гри на бандурі засобами Інтернету.

У 1983 р. Товариство українських бандуристів організувало Кобзарську освітню комісію, основною метою якої було сприяння розвитку бандурництва, способом придбання, публікацій і поширення музики та літератури про бандуру. З 1985 р. Комісія (координатор І. Махлай) сформувала бібліотеку музичних творів, статей, видала більше 10 збірок нот і педагогічні матеріали для кобзарських курсів і шкіл. Згодом на замовлення комісії та Школи кобзарського мистецтва було виготовлено малі дитячі бандури, які стали стимулом у навчанні гри на інструменті.

Численні репертуарні збірники, що становлять вагомий навчально-методичну базу для навчання юних і професійних виконавців-бандуристів у діаспорі, видала Ольга Герасименко-Олійник (аранжування й упорядкування)²⁹.

ВИСНОВКИ

Здійснений нами огляд діяльності бандурних інституцій у діаспорі впродовж ХХ століття засвідчує різноманітність їх форм існування й діяльності, постійний пошук удосконалення, а тому використання кращого досвіду митців і педагогів діаспори тільки збагатить навчально-виховний процес бандурної освіти в Україні.

Установлено дві основні форми навчання гри на бандурі в діаспорі – стаціонарну (довготривалу) та короткотермінову (курси й літні табори), які, у свою чергу, передбачали такі форми навчання – індивідуальні, групові, фронтальні, колективні, аудиторні та позааудиторні, класні й позакласні, шкільні й позашкільні форми навчання. Як правило, форми навчання гри на бандурі органічно поєднували індивідуальні та групові заняття.

У них використовувалися такі види занять – урок, лекція, семінар, майстер-клас. Вони, у свою чергу, поділялися на: *практичні* – співочо-інструментальні, це – вивчення основ гри на бандурі чернігівським, харківським і полтавським способами гри, опанування різної складності технічних вправ, ансамблева гра і спів, вокал, сольфеджіо, диригування, майстер-класи, прослуховування звукозаписів; *теоретико-історичні* – лекції з історії української та західноєвропейської музики, кобзарства, теорії музики, про українські народні інструменти, історію бандури, думи, історію капел бандуристів, виконавські стилі, техніку гри, музичну педагогіку, аранжування, аналіз творів, зокрема, дум, дискусії, пояснення.

Концертна діяльність юних бандуристів передбачала виступи, концерти, концерти-демонстрації, відеопокази, участь у фестивалях, виставки кобзарського мистецтва.

²⁹ Дутчак В. Творча діяльність Ольги Герасименко-Олійник у контексті бандурного мистецтва України та діаспори. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Мистецтвознавство»*. Вип. XIV. Івано-Франківськ : Плай, 2008. С. 151–152.

Музично-педагогічні праці з бандурного мистецтва, які забезпечували освітній процес і діаспорі, представлені посібниками, підручниками, курсами гри, збірниками Михайла Теліги, Семена Ластовича-Чулівського, Зіновія Штокалка, Віктора Мішалова, Ольги Герасименко-Олійник та ін.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена встановленню типології бандурних інституцій у діаспорі впродовж ХХ століття. Загальний аналіз джерельної бази (альбоми, програми бандурних інституцій, їхня періодика, особливо журнал «Бандура», архівні матеріали) дав змогу виявити два види форм навчання. Це – стаціонарні й короткотермінові й такі їх типи – школи та студії гри на бандурі, кобзарські табори й курси, класи гри на бандурі, студії при університетах, семінари, комісії. Ці інституції діяли спершу в країнах Європи, зокрема в Чехословаччині, Німеччині, згодом – у Північній і Південній Америці, Австралії. Провідною була Школа кобзарського мистецтва в Нью-Йорку (США).

Використання крос-культурної методики дослідження діяльності освітніх бандурних інституцій діаспори й мережі освітніх закладів в Україні дало можливість дійти висновку, що перша має широко розгалужену структуру, у якій переважають різноманітні короткотермінові курси, а також новітні форми, які відсутні в Україні. Використання кращого досвіду митців і педагогів діаспори може збагатити навчально-виховний процес бандурної освіти в Україні.

SUMMARY

The development of bandura education in independent Ukraine actualizes the search for the latest forms of its organization. With the freedom to choose any kind of institutions and civil society support Ukrainian diaspora gained such an experience during the twentieth century. Therefore, the study of these achievements will help to contribute to the improvement of Ukrainian bandura school. The purpose of the study is to establish the typology of kobzar and bandura institutions in the Ukrainian diaspora during the twentieth century.

The study establishes a typology of bandura institutions in the Ukrainian diaspora during the twentieth century. The general analysis of the source base (albums, programs of kobzar and bandura institutions, their periodicals, especially, the magazine “Bandura”, archival materials) allowed to reveal two types of training – stationary and short-term.

The first type is represented by various schools and studios where bandura is the main (stationery) instrument. These are bandura schools, kobza art schools, children’s kobzar schools, bandura studios, kobza studios, bandura clubs, bandura classes at music institutions; professional university studios, commissions (Kobzar Education Commission).

The second type of training is summer (short-term) kobzar camps and courses. It includes summer kobzar camps for young people, instructor camps, cultural camps, various courses where one can learn to play bandura, summer bandura courses, and seminars (choral, institute).

These institutions operated first in European countries, in particular in Czechoslovakia, and later in North and South America and Australia. School of Kobzar Art in New York (USA), which acted as a coordinating methodological and creative center of the educational space of bandura art for almost forty years was the leading one.

This school has always preserved bandura traditions (especially the Kharkiv academic style of bandura playing, which was forgotten in Ukraine), and in recent decades has received highly professional staff support from their homeland. The school published the bulletin «Kobzar Leaf», which later grew into the quarterly magazine “Bandura”, which had been published for more than 20 years. These publications performed informative, educational, methodological, and scientific functions.

Such models of training as individual and group study were used in the process of education.

Practical training (singing and instrumental performance) includes learning the basics of in Chernihiv, Kharkiv and Poltava styles of bandura playing, mastering various complexity of technical exercises, ensemble playing and singing, vocals, solfeggio, conducting, master classes. Theoretical and historical training involves lectures on the history of Ukrainian and Western European music, kobzarism, theory of music, study of Ukrainian folk instruments, history of bandura, dumas, history of bandura groups, performance styles, playing techniques, music pedagogy, orchestration, analysis of music works (including dumas), listening to music works, discussions. Concert activities encloses performances, concerts, demonstration concerts, video screenings, participation in festivals and kobza art exhibitions.

Formation and development of bandura education in the diaspora was mostly provided by various Ukrainian public organizations (Ukrainian Bandura Society, Prosvita Society, Association of Democratic Ukrainian Youth, Ukrainian Youth Union, Ukrainian Social and Cultural Society, Ukrainian Free University Foundation); scientific institutions (Ukrainian Free University, Ukrainian Music Institute, other universities and institutes); professional bandura players (Vasyl Yemets, Hryhoriy Kitasty, Yulian Kitasty, Viktor Mishalov, Anna Khranyuk, Olga Gerasimenko, etc.); teachers (Petro Deryazhny, Roman Levitsky) and organizers (Hryhoriy Bazhul, Andriy Horniatkevych, Serhiy Kindzeryavy-Pastukhiv, Mykola Chornyi-Dosinchuk).

The application of cross-cultural methods of researching the activities of diaspora and Ukrainian institutions allowed us to conclude that diaspora educational kobzar and bandura institutions have not only diverse structure, dominated by various short-term forms of education, but also the new forms of training which do not exist in Ukraine. The use of valuable experience of

diaspora artists and teachers can enrich the educational process of bandura education in Ukraine.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ваврик О. Кобзарські школи в Україні. Тернопіль : Збруч, 2006. 221 с.
2. Дутчак В.Г. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. 288 с.
3. Дутчак В. Діяльність українських бандуристів у міжвоєнній Чехословаччині (20–30 рр. ХХ ст.) як прообраз національних соціокультурних інституцій. *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ : Плай, 2018. № 19. С. 232–246.
4. Дутчак В. Семен Ластович-Чулівський – теоретик і практик удосконалення бандури в українському зарубіжжі (до 100-річчя від дня народження митця). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку* : збірник наук. Праць : наук. зап. Рівненського державного гуманітарного університету : у 2 т. Вип. 15. Рівне : РДГУ, 2009. Т. 1. С. 210–219.
5. Дутчак В. Творча діяльність Ольги Герасименко-Олійник у контексті бандурного мистецтва України та діаспори. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Мистецтвознавство»*. Вип. XIV. Івано-Франківськ : Плай, 2008. С. 151–152.
6. Карась Г. Діяльність освітніх інституцій кобзарського мистецтва в діаспорі: джерелознавчий аспект. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Мистецтвознавство»*. Вип. 15–16. Івано-Франківськ, 2009. С. 54–61.
7. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття : монографія. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. 1164 с.
8. Кульчицький Е. Ансамбль «Бандура» й школа гри на бандурі при Центральній Рідній Школі ім. кн. Ольги в Сідней. *Альманах українського життя в Австралії. Видання українського часопису Вільна думка та Фундації Українознавчих студій в Австралії*. Сідней, Австралія, 1994. С. 596–598.
9. Ластович-Чулівський С. Збірник українських народних пісень і мелодій для бандури: репертуар пісень і мелодій для голосу і бандури з полегшеним способом самонавчання : машинопис. Нью-Йорк, 1959. Вип. 1. 58 с.
10. Мартиненко О. Музична діяльність української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині (джерелознавчий аспект дослідження) : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 «Музичне мистецтво». Київ, 2001. 310 с.
11. Мішалов В. Короткий курс гри на харківській бандурі : рукопис. Торонто, 2004.
12. Музично-літературний журнал «Бандура». Квартальник. Видає Школа Кобзарського Мистецтва в Нью-Йорку (США). 1981–2002.

13. Наша пісня : збірник українських народніх дум і пісень з проводом бандури. Прага : Кобзар, 1926. Збірник перший. 24 с.

14. Статут товариства «Кобзар» при Українській господарській академії в Подєбрадах. *ЦДАВОВУ України*. Ф. 3795. Оп. 5. Спр. 500. 4 арк.

15. Товариство «Кобзар» при Українській господарській академії в Подєбрадах. *ЦДАВОВУ України*. Ф. 3795. Оп. 5. Спр. 511. 7 арк.

16. Школа кобзарського мистецтва в Нью-Йорка : альбом / матеріал зібрани, впорядкували та видали приятелі школи кобзарського мистецтва. Нью-Йорк, 1978. 127 с.

17. Штокалко З. Кобза : збірник п'єс для бандури / зредагував і підготував до друку Андрій Горняткеви. Київ ; Торонто ; Едмонтон : Канадський Ін-т Українських Студій ; Таксон, 1997. 360 с.

18. Штокалко З. Кобзарський підручник / зредагував і підготував до друку Андрій Горняткевич. Едмонтон ; Київ : Вид-во Канадського інституту українських студій, 1992. 347 с.

19. Якубович І. Школа гри на бандурі в Мельбурні. *Альманах українського життя в Австралії. Видання українського часопису Вільна думка та Фондації Українознавчих студій в Австралії*. Сідней, Австралія, 1994. С. 754–755.

20. Mishalow V. The Kharkiv Style of bandura. *Bandura*. 1982. № 6 (I); 1985. № 13–14 (II); 1986. № 15–16 (III); 1987. № 19–20 (IV); 1987. № 21–22 (V); 1988. № 23–24 (VI).

Information about author:

Karas H. V.,

Doctor of Arts, Professor,

Professor at the Department of Methodology of Music Education and

Conducting Methods

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine